

ANTON ŠPIESZ

Bratislava

V STREDOVEKU

 PERFEKT

Bratislava

V STREDOVEKU

Anton Trnec

ANTON ŠPIESZ

Bratislava

V STREDOVEKU

Text © Anton Špiesz (heirs)
Photographs © Ján Babiár, Alexandra Cighardová, Vladimír Fecko,
Mária Grófová, Zuzana Mišurová, Perfekt's archive, Veronika Sabovčíková,
Andrej Sebény, Pixabay, Wikipedia
Design © Lýdia Valter
Slovak edition © Perfekt 2018

Bratislava

V STREDOVEKU

Text: Anton Špiesz (dedičia)
Vedecký editor: prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.
Recenzent: prof. PhDr. Ján Lukačka CSc.
Fotografie: archív vydavateľstva Perfekt, Ján Babiár, Alexandra Cighardová,
Vladimír Fecko, Mária Grófová, Zuzana Mišurová, Veronika Sabovčíková,
Andrej Sebény, Pixabay, Wikipédia
Grafická úprava: Lýdia Valter
Jazykové redaktorky: Dáša Jajcayová, Mária Sabolová

Vydal Perfekt, a. s., Cukrová 14, 811 08 Bratislava, ako svoju 813. publikáciu.
Rok vydania 2018
Druhé prepracované vydanie
Tlač: KASICO, a. s., www.kasico.sk

Knihu si môžete objednať vo vydavateľstve PERFEKT, Cukrová 14,
811 08 Bratislava, e-mail: odbyt@perfekt.sk alebo kúpiť v Kníhkupectve
Vojtecha Zamarovského, Karpatská 7, 811 05 Bratislava 1,
alebo na www.perfekt.sk s 30 % zľavou.
Elektronickú verziu tejto knihy si môžete kúpiť
na www.martinus.sk a www.dibuk.sk.

ISBN: 978-80-8046-895-8
www.perfekt.sk

SLOVO NA ÚVOD

Hneď po nežnej revolúcii sa historik PhDr. Anton Špiesz, DrSc. podujal populárnou formou priblížiť dejiny nášho hlavného mesta Bratislavy. Hoci nebol odborníkom na stredoveké dejiny, pokúsil sa priblížiť stredoveké obdobie mesta Bratislavy od roku 907 do roku 1526. Pomohol si dielami a excerptami starších historikov a archivárov, ako boli Teodor Ortvyay, Jakub Gürth, Štefan Rakovský a Ovídius Faust. V druhej polovici 20. storočia vyšlo viacero dejín nášho mesta. Z nich treba spomenúť Najstaršie dejiny Bratislavy, ktoré boli výstupom z rovnomennej konferencie. Ďalšie Dejiny Bratislavy vyšli v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, ktoré sa však nestretli s veľmi priaznivým ohlasom, pretože boli poznačené normalizačnými zásahmi do textov najmä v povojnových dejinách.

Veľkú zásluhu si Anton Špiesz vydobyl pri porovnávaní demokratickosti mestskej samosprávy Bratislavy a ostatných blízkyh i vzdialených stredovekých miest. S hrdosťou vyhlásil, že Bratislava mala najdemokratickejšiu ústavu (zriadenie) nielen v stredovýchodnej Európe, ale aj v celej Európe. Argumentoval tým, že do voľby mestskej bratislavskej samosprávy nezasahovali žiadni feudáli ani kráľovskí hodnostári a dokonca ani panujúci uhorskí králi. Svojho richtára a prísažných si volili Bratislavčania majúci meštianske práva a zvolený bol ten, kto získal väčšinu hlasov. Tento stav dosť ostro kontrastuje s existujúcim stavom v ostatnej Európe, kde králi a feudáli jednoducho dosadzovali svojich ľudí do mestskej rady a aj richtára vyberali oni sami.

Autor nám približuje aj topografiu mesta Bratislavy a jej najbližšieho okolia. Bratislava bola stredne veľkým mestom v európskych reláciách, ale v rámci Uhorského kráľovstva patrila k najľudnatejším. Už na prelome 13. a 14. storočia intenzívne opevňovala mestské jadro, aby bola chránená v prípade vojenských konfliktov. Dovtedy sa totiž meštania spoliehali na ochranu zo strany kastelána Bratislavského hradu. Preto si najbohatší meštania v pomyselnom centre začali stavať „vežové domy“, ktoré im v prípade útoku na mesto poskytl bezpečné refúgium. Vežový dom richtára Jakuba sa neskoršie stal radnicou, ktorá bola dušou stredovekého mesta. Fortifikačnú silu opevnenia mesta znásobovali predstavané mestské brány a bašty, ktoré slúžili mestu až do druhej polovice 18. storočia. Potom boli tieto fortifikačné skvosty nemilosrdne zbúrané.

V poslednom desaťročí pozorujeme výrazné kroky v odhaľovaní najstaršej minulosti nášho mesta. Zásluhu na tom majú najmä archeológovia, ktorí pozorne skúmajú všetky zásahy v centre mesta aj v pivniciach a obohacujú naše poznatky v najužšom intraviláne. Významné nálezy sa našli aj na Bratislavskom hrade v priestore bývalej jazdiarne, ktoré tu dokladajú keltské osídlenie a na zlome letopočtov tu bola rímska stanica, okolo ktorej boli postavené aj hospodárske stavby, v ktorých sa skladovali potraviny a v batériách amforovitých nádobách aj olej a možno aj víno.

Mladšia generácia slovenských historikov sa pustila do skúmania najstarších dejín nášho mesta. Začal sa realizovať aj projekt viac zväzkových dejín Bratislavy, ktorý manažuje Juraj Šedivý z Filozofickej fakulty UK. Žofia Lysá spracovala vynikajúcu monografiu o počiatkoch mesta s názvom: Bratislava na ceste k privilégium 1291, ktorá vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV HnS - Hradu na Slovensku. Je výsledkom grantu VEGA sociálny a demografický vývoj miest na Slovensku v stredoveku.

Dňa 19. augusta 2018

prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.

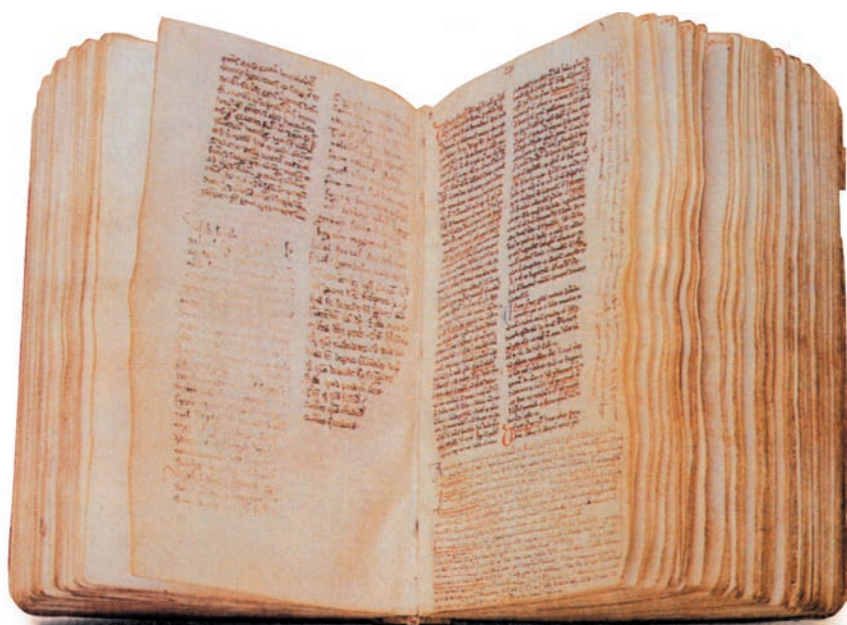
Autor Anton Špiesz napísal knihu Bratislava v stredoveku určenú širokej čitateľskej verejnosti pred takmer tridsiatimi rokmi. Sám ju charakterizuje ako čitateľnú, nenáročnú, kritickým aparátom opatrenú knihu, prístupnú aj neodborníkom. Vychádzal z rozsiahlych nemecko-maďarských dejín Bratislavy (3 500 strán) bratislavského historika Teodora Ortvoja z konca 19. storočia a tiež zo štúdií Štefana Rakovského, ktoré autor uverejňoval v Pressburger Zeitung, ročník 1877. Ako uvádza autor v predchádzajúcom vydaní, originálne sú tie časti, ktoré sa pokúšajú naše mesto zaradiť do celoeurópskych súvislostí a poukázať, aká originálna a demokratická bola ústava stredovekej Bratislavy. Napriek desiatkam rokov doteraz nevyšla iná takto komplexne spracovaná kniha o našom hlavnom meste. Juraj Šedivý spolu s kolektívom autorov vydali viaczväzkové dejiny Bratislavy a Žofia Lysá spracovala monografiu Bratislava na ceste k privilégium 1291. Oba tituly sú však venované odbornej verejnosti. Texty Antona Špiesza revidoval a aktualizoval profesor Ján Lukačka. Vydavateľ prináša prepracovanú knihu v novej grafickej úprave s pevnou vierou, že zaujme a poteší svojich čitateľov.

Vydavateľ

PRVÁ PÍSOMNÁ ZMIENKA O BRASLAVOVOM HRADE (BREZALAUSPURC) A JEHO PODHRADÍ

Bratislava sa prvý raz spomína v písomných prameňoch roku 907, keď sa tu v tesnej blízkosti hradu na pravom brehu Dunaja 4. júla roku 907 odohrala strašná bitka (bellum pessimum fuit ad Brezalauspure) medzi bavorským vojskom pod velením markgrófa severnej a východnej marky Liutpolda a kočovnými Maďarmi. Kresťanské vojsko nedokázalo odolať nomádskemu spôsobu boja, ktoré využívalo boj na diaľku. Nomádski bojovníci lukostreľbou narúšali bojový šik Bavorov a až následne sa odvážili k boju zblízka. Svojich nepriateľov dôsledne ničili do posledného bojovníka.

Začiatkom 16. storočia sa vo svojej Histórii Bavorov vzdelaný humanista Johan Turmair, inak nazývaný aj Aventinus, podujal podrobne popísať bitku pri Bratislave, ktorú označil ako Vratislavia. Nepochybne poznal aj niektoré menej známe historické pramene, za čo ho možno pochváliť, ale stále nebol spokojný s úsečnosťou dobových prameňov. Jedna veta v Salzburských análoch (ale aj v ďalších ríšskych análoch) sa mu zrejme málila, a tak sa pustil do upravovania dávno zabudnutej minulosti. Jednak natiahol bitku z jedného dňa na viacero dní a Aventinus dokonca aj presne identifikoval zloženie bojových šikov. Po pravom brehu Dunaja mali postupovať oddiely cirkevných feudálov, ktoré viedli arcibiskup Dietmar zo Salzburgu, Oto z Freisingu, Zachariáš zo Säbenu a poprední predstavení bavorských a rakúskych kláštorov ako Gumpold, Hartvik a Helmprecht a mnohí ďalší. Nie je známe, prečo Aventinus

Annales Laubacenses

nechal pochodovať najväčší šík bojovníkov na čele s markgrófom Liutpoldom po severnom brehu Dunaja, kde sa museli jeho bojovníci potýkať s väčšími prírodnými prekážkami ako na pravom brehu Dunaja. Do zápasu s krutým nepriateľom zapojil Aventinus aj dunajské loďstvo, ktoré však do boja ani nezasiahlo, lebo personál lodí zachvátila panika. Údajne zaznamenali anály aj to, že v dunajských vodách sa utopili mnohí poprední rytieri a iba Sieghartovi sa podarilo utiecť. Aventinus určite nebol nikdy v Bratislave (Presburgu), pretože by si istotne uvedomil, že na ľavom, severnom brehu Dunaja by bolo ťažko nájsť vyhovujúci priestor pre také množstvo bojovníkov. Napokon aj križiacka výprava, ktorú organizoval Fridrich I. Barbarossa, mala svoj zhromažďovací tábor na pravom brehu Dunaja v dnešnej Petržalke. Preto považujeme Aventínovo líčenie bitky za nehodnoverné. Zmienku o tejto bitke, ktorá mala veľké politicko-mocenské následky, nájdeme vo viacerých análoch vedených vo vtedajších kláštoroch. Napríklad:

Annales Alamannici a ***Annales Laubacenses*** – patria k najvýznamnejším stredovekým prameňom v nemeckej oblasti;

Annales Salisburgenses – tieto letopisy viedli v Salzburgu, významnom cirkevnom stredisku vtedajšieho južného Nemecka, kde sídlil arcibiskup Adalrák, ktorý vyvíjal misijnú činnosť smerom na východ a vysvätil (v rokoch 828 – 829) aj prvý kresťanský kostol na dnešnom Slovensku – v Nitre;

Annales s. Emmerami – viedli ich v Kláštore svätého Emeráma v Rezne (Regensburg) založenom v 8. storočí;

Annales Corbeienses – začali ich viesť v roku 658 v jednom kláštore v Sasku;

Annales Hildesheimenses – viedli ich v sídle významného stredovekého biskupstva;

Annales Admontenses – viedli ich v benediktínskom kláštore Admont v Štajersku;

Actarium Garstense – pomenovanie majú po benediktínskom kláštore v Garstene v Hornom Rakúsku;

Annales Althenses maiores – vedené boli v dolnoaltaišskom kláštore v Dolnom Bavorsku;

Necrologium Frisingense II – nazvané bolo podľa hornobavorského mesta Freising, ktoré leží severne od Mníchova.

Toto sú len najvýznamnejšie pramene. Zmienku o tejto bitke, ktorá nadiľho ovplyvnila pomery v Karpatskej kotline, nachádzame aj vo viacerých ďalších prameňoch, mnohé ju zachytili s istým časovým odstupom a po prebratí z iných zdrojov.

Po zničení vojenskej sily blízko Bratislavy sa Maďarom otvorila cesta a mohli neobmedzene prenikať na územie dnešného Rakúska a Bavorska. Celé ho dôkladne spustošili. Zoznam zničených kláštorov, hradov, opevnených miest, mestečiek i dedín je taký rozsiahly, že by na ich vypočítavanie možno nestačil ani rozsah tejto knihy. Na západ od ich ríše sa vytvorilo politicko-vojenské vákuum, kde nejestvovala štátna moc ani organizovaný odpor proti ich vpádom.

Ako sa po týchto udalostiach uvádza názov dnešnej Bratislavy? V súvekých uhorských prameňoch z roku 1002 je to názov *Poson*, z roku 1138 a 1165 pomenovanie *Posonium*, ktoré sa potom takmer výlučne používalo počas celého stredoveku v latinských písomnostiach. V súvekých nemeckých prameňoch je v roku 1108 doložený názov *Presburch* ako stiahnutá forma pôvodného *Brezalauspurc*, v roku 1189 *Brezburc*, z toho bol odvodený neskorší slovenský tvar *Prešporok*. V písomnostiach písaných po nemecky sa od 13., ale najmä od 14. – 15. storočia používa pomenovanie *Pressburg*.

Strategická poloha Bratislavy a hradný vrch vhodný na budovanie opevnenia prispeli k tomu, že Bratislava patrila medzi najvýznamnejšie mestá Uhorska

Bratislavský hrad
- jedno z jeho najstarších
zobrazení - na iniciále
vo Viedenskej maľovanej
kronike

MESTO V 11. AŽ 13. STOROČÍ

S taromaďarskí bojovníci sa na svojich rýchlych koňoch pohybovali krížom-krážom po celej strednej Európe a z času na čas sa objavili až vo Francúzsku a v Taliansku. Keď v roku 955 utrpeli zdrvivú porážku pri rieke Lech neďaleko Augsburgu, bolo zrejmé, že ich kmeňoví náčelníci musia zmeniť predošlý spôsob života a orientovať sa iným smerom, ako bolo doterajšie získavanie materiálnych statkov v hospodársky vyspelejšej cudzine. Starí Maďari boli teda prinútení začať si budovať vlastný štát. Robili to podľa vzoru Veľkomoravskej ríše i na základe pomerov, s ktorými sa stretli počas svojich lúpežných výprav.

Tento proces sa urýchlil v rokoch 1000 až 1038 za vlády kráľa Štefana I. (neskôr vyhláseného za svätého), ktorý položil základy vnútornej organizácie včasnofeudálneho uhorského štátu. Jej podstatou bolo rozdelenie novovytvoreného štátu na župy (komitáty), každá s centrom v podobe dobre opevneného hradu, a v cirkevno-náboženskej oblasti budovanie biskupstiev, im podriadených fár, kláštorov, prepoštviev a ďalších cirkevných inštitúcií.

Priestor Bratislavy – s mimoriadne významnou strategickou polohou mesta na samej západnej hranici uhorského štátu – a existencia kopca vhodného na vybudovanie dôležitého opevnenia nemohli nehrať v územnej organizácii tohto štátu závažnú úlohu. Bratislava sa stala centrom význačných štátnych i cirkevných inštitúcií a v tomto smere zaujala popredné miesto aj v celouhorských súvislostiach. Bratislava bola na začiatku vlády Boleslava Chrabrého v poľských rukách. V Bratislave bola aj mincovňa, ktorá razila mince Breslava Civitas.

Málo sa zdôrazňuje, že roku 1001 sa Bratislavský hrad a, samozrejme, aj podhradie stalo súčasťou Poľskej ríše Boleslava Chrabrého, ktorý zaujal Moravu a aj celé územie Slovenska až po Dunaj a tento zábor trval až do roku 1029. Slovenským archeológom sa podarilo identifikovať poľský

spôsob drevozemného opevnenia na juhozápadnom úseku hradného kopca. Až po roku 1029 možno hovoriť, že Bratislava sa stala definitívne trvalou súčasťou uhorského štátu.

Hradný vrch, ktorý vyčnieva nad Dunajom a umožňuje rozhľad na všetky svetové strany, sa stal strediskom vzniknutej Bratislavskej župy, jednej z najväčších a najvýznamnejších nielen na území dnešného Slovenska, ale i v celom Uhorskom kráľovstve. Jej hranice viedli na juhu po brehu Dunaja približne po dnešné Gabčíkovo (Böš), na severovýchode po dolné Považie, aj do oblasti Dechtíc a Ostrého Kameňa, pretínali Malé Karpaty (takže župa zahŕňala aj prevažnú časť dnešného Záhoria) a siahali po riekú Myjavu. Župa zaberala plochu okolo 4 500 km², čo je takmer 10 % územia dnešného Slovenska. Celé toto územie mal z Bratislavy a jej hradu, hoci vzhľadom na rozlohu župy excentricky položeného, spravovať župan, ktorého vymenúval kráľ.

Ak táto župa mala plniť svoje úlohy, teda spravovať vymedzené územie, musela byť aj náležite materiálne zabezpečená. O to sa malo starať poddanské obyvateľstvo. Na Bratislavský hrad dovážalo obilie, víno, živý dobytok, mäso a iné potraviny, určené nielen najvyšším hodnostárom župy, ktorí sa tu zdržiavali, a vojenskej posádke, ktorá sa tu schádzala v prípade potreby obrany alebo vojenských výprav, ale aj kráľovi. Kráľ totiž pravidelne navštevoval Bratislavský hrad – rovnako aj iné strediská žúp – so svojím sprievodom a s najvyššími úradníkmi, lebo staré Uhorsko ešte nemalo stále hlavné mesto. Bratislavskému županovi bolo teda priamo podriadené nielen územie pod hradom a jeho obyvatelia, ale aj niektoré okolité dediny, prípadne ich časti, ba aj dediny mimo Bratislavskej župy. Tie dohromady tvorili bratislavské hradné panstvo. Tamojší obyvatelia mužského pohlavia sa na dané znamenie museli dostaviť do boja so zbraňou v ruke. Ich veliteľom bol župan.

Archívne pramene zachovali dosť správ o dedinách, ktoré v tom čase patrili k bratislavskému hradnému panstvu. Nachádzali sa na Žitnom ostrove i v iných častiach Bratislavskej župy (nie však na Záhorí), v Nitrianskej a Tekovskej župe (patrila sem napríklad dedina Trávnica, prv Fíš), ako aj pomerne veľa dedín v Rábskej, Mošonskej a Železnej (Vašskej) župe na území dnešného Maďarska (Győr, Moson, Vas).

Pramene dovoľujú do istej miery rekonštruovať pomery vo včasno-feudálnom Uhorsku i organizáciu politického a vojensko-obranného systému kráľovských hradov ako župných sídel, a tak môžeme konštatovať, že na Bratislavskom hrade sa okrem župana zdržiavalo pomerne málo ďalších hodnostárov; hlavné obytné priestory hradu boli

rezervované pre kráľa a jeho družinu. Z ďalších župných hodnostárov tu musel aspoň občas pobudnúť kastelán (správca hospodárskych záležitostí hradu) a *herold* alebo *praeco*, ktorý dával na verejnú známosť príkazy vydávané z hradu. Súdenie vo včasnom stredoveku patrilo do výlučnej kompetencie župana alebo jeho zástupcu podžupana. Bratislavský župan mal aj súdnu právomoc a od poddaných vyberal naturálie – tretinu si ponechával a zvyšok odvádzal panovníkovi. Vyberal aj clo a mýto od kupcov a trhovcov prichádzajúcich do mesta.

Zvláštnosťou Bratislavskej župy a jej sídla bolo, že mala osobitného hodnostára, ktorý mal na starosti iba hrad. Býval ním spravidla župan, ale sú doložené aj také prípady – napríklad v roku 1165 –, že hlavný župan a župan hradu boli dve osoby. Vo funkcii bratislavského župana neraz pôsobili aj príslušníci starej rodovej šľachty s menami slovanského pôvodu, napríklad Levka (1135), Ivanka (1248) a Jaroslav (1298).

Prvé známe zobrazenie Bratislavského hradu pochádza až zo 14. storočia a je vo **Viedenskej maľovanej kronike**. Ilustrácia zachytáva hrad v tvare kocky, čo podľa mienky odborníkov zodpovedalo skutočnosti, so štyrmi rohovými vežičkami, uprostred s mohutnou vežou prečnievajúcou nad ostatné. Priestor hradného vrchu bol však dosť veľký na to, aby tam okrem ústrednej stavby mohlo byť viac ďalších administratívno-správných i hospodárskych a skladovacích budov. O tom však žiadne doklady nemáme.

Vieme, že po tatárskom vpáde hrad spevnili, hoci bol vystavaný z kameňa. V roku 1245, teda tri roky po tejto historickej udalosti, sa viacerí jednotlivci podujali na stavbu ďalšej veže a za svoju prácu dostali do držby dedinu Nekyje na Žitnom ostrove. O dobrý stav tejto veže sa mali starať aj v budúcnosti. Neskôr hrad opevňoval palatín a bratislavský župan Roland z rodu Ratoldovcov pred možným vpádom Rakúšanov a v roku 1247 dal kráľ Belo IV. johanitom, rytierskemu rádu založenému pri Špitáli svätého Jána v Jeruzaleme, isté majetky v Banáte za to, že na obranu hradu a iných opevnení v Uhorsku postavia 50 ozbrojencov. Dôkazov, či sa to naozaj realizovalo, však niet.

Súčasťou opevnenia hradu nad Dunajom (rieka vtedy tiekla oveľa bližšie pri hradnom vrchu a meste ako dnes) bola Vydrická brána a Vodná veža, ktorú dal v roku 1254 na svoje trovy postaviť opäť cisterciánskeho Kláštora Panny Márie v Piliši (v dnešnom Maďarsku). Brod sa spomína už v listine kráľa Štefana I. z roku 1001 v súvislosti s tým, že tretina príjmov z neho šla vtedy benediktínskemu Opátstvu svätého Martina na Panónskom vrchu (Pannonhalma), ďalšia pripadala kráľovi

Rekonštrukcia obytnej
a obrannej veže Bratislavského
hradu z druhej polovice
13. storočia

a posledná tretina bratislavskému županovi. Pilišský opát dostal právo na príjmy z tohto brodu za vlády Bela III. (1172 – 1196) alebo Ondreja II. (1205 – 1235) spolu so suchým (cestným) mýtom vo Štvrtku na Ostrove. Jedna desatina príjmov z prechodu cez brod pôvodne prislúchala ostrihomskému arcibiskupovi, ktorý sa tohto práva v roku 1306 zriekol v prospech Bratislavského prepoštstva a kapituly.

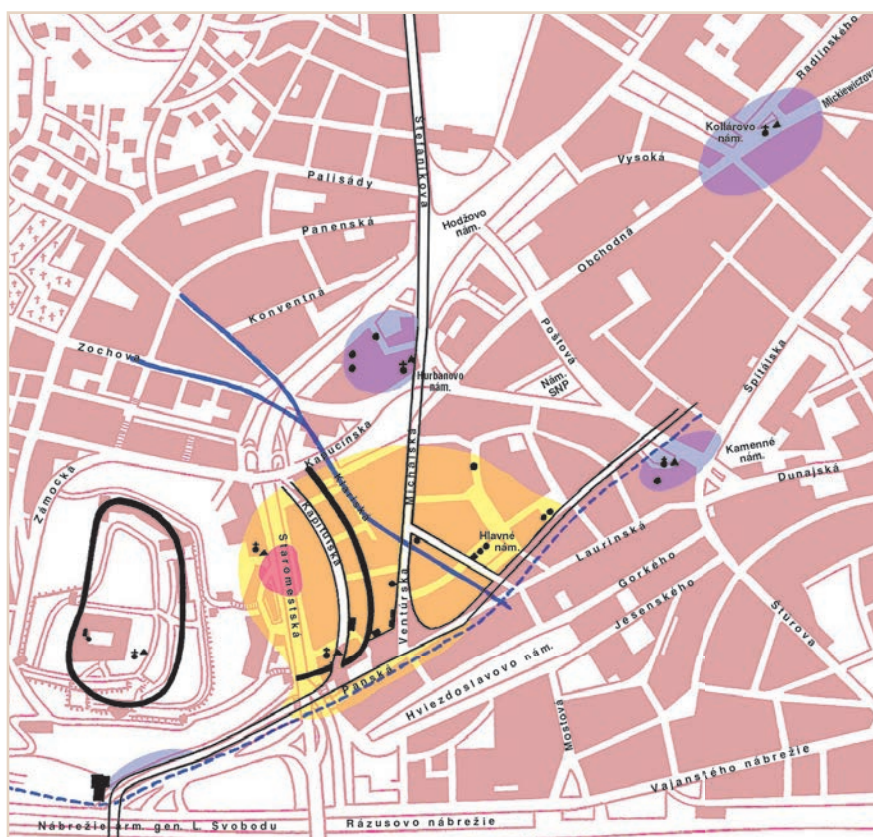
Hoci neskôr sa niektoré hradné panstvá v Uhorsku rozpadli alebo zmenšili, bratislavské hradné panstvo existovalo až do konca feudalizmu. Patri-li k nemu stále tie isté dediny ako vo vrcholnom stredoveku a na jeho čele stál kapitán. Hrad sa aj neskôr pokladal za jedno zo sídel uhorského kráľa.

Oblasť nábožensko-cirkevného života v stredovekej Bratislave navonok najvýraznejšie charakterizoval Kostol Najsvätejšieho Spasiteľa na hrade a prepoštstvo, ktorého bol kultovým strediskom. Teodor

Kostol Najsvätejšieho Spasiteľa
v súčasnosti

Ortvay, vynikajúci bratislavský historik, ktorý nepodľahol maďarskému šovinizmu a dobre poznal aj pramene z obdobia existencie Veľkej Moravy (nazýval ju Moravsko-slovanský štát), predpokladal, že tento kostol vznikol ešte pred príchodom Maďarov. Archeologické vykopávky slovenských historikov v súčasnosti jeho tézu potvrdili. Nebohých pochovávali okolo tohto kostola v časoch Veľkomoravskej ríše aj v prvých stáročiach uhorského štátu. O prepoštovi, respektíve prepoštvte, máme prvé správy až z konca 11. storočia v zákonoch kráľa Kolomana. No zrejme to nebol on, čo ho založil, lebo za jeho vlády (1095 - 1116) sa spomína už ako jestvujúce. Mohli sa tu konať tzv. božie súdy, na ktorých sa podľa presvedčenia vtedajších ľudí ukázala Božia pravda na tých, čo boli týmto súdom podrobení. Išlo o nesenie rozžeraveného železa alebo ponorenie ruky do vriacej vody. Ak sa rany rýchlo zahojili, znamenalo

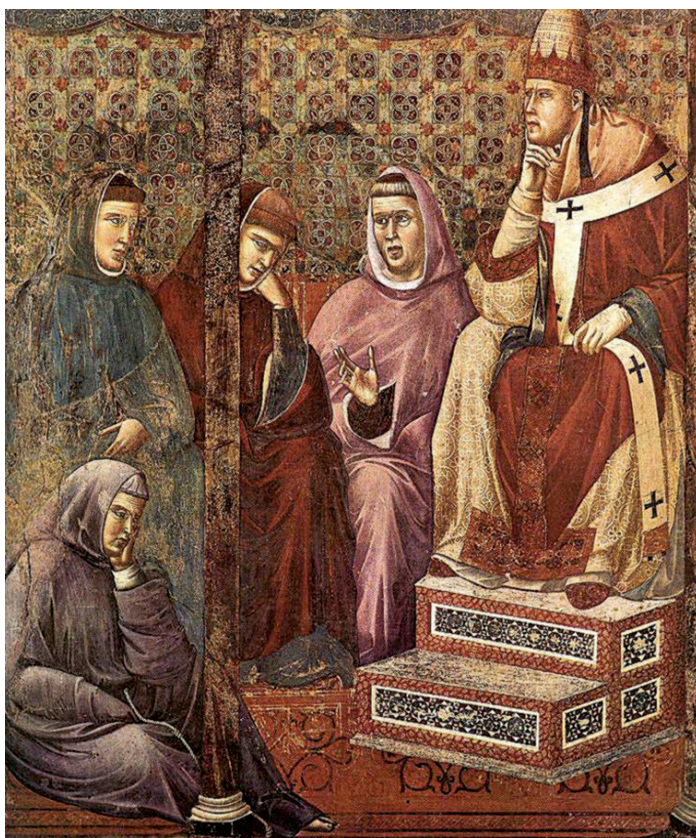

Osídlenie podhradia v 11. - 12. storočí

to nevinu obžalovaného. Právo uskutočňovať božie súdy malo pomerne málo miest starého Uhorska.

Umiestnenie prepoštstva a jeho kostola na Bratislavskom hrade bolo nešťastné. Nevyhovovalo veriacim, ktorí sa sem najmä v nepriaznivom počasí a v zime po zľadovatenejších prístupových cestách dostali len ťažko. Navyše sa medzi nich mohli zaplietť ľudia s cieľom prepadnúť hrad a zmocniť sa ho. Súhlas na premiestnenie kostola i prepoštstva pod hrad, na územie formujúceho sa mesta, dal sám pápež Inocent III. v roku 1204 v liste adresovanom ostrihomskému arcibiskupovi, v ktorom sa uvádza, že toto premiestnenie si želá sám kráľ.

Záležitosť sa však nevyriešila, a tak až iný pápež - Honorius III. - v roku 1221 znova písal ostrihomskému arcibiskupovi, pričom uviedol,

Pápež
Honorius III.

Pečať
Bratislavskej
kapituly

že o premiestnenie ho požiadal bratislavský prepošt. Argumentoval skutočnosťou, že hrad je často zatvorený, preto sa do kostola nemôžu dostať ani len kanonici bývajúci pod hradom, aby tu konali bohoslužby. Zdá sa, že čoskoro bol kostol ako sídlo prepoštvstva naozaj z hradu premiestnený na miesto, kde sa dnes nachádza Dóm svätého Martina, ktorý sa stal sídelným chrámom prepošta, kapituly i mestskej fary. Je možné, že tu už predtým stál kostol, hoci zrejme menší a menej významný. Keď sa v roku 1284 začala stavať budova terajšieho Dómu svätého Martina, na jej výstavbu sa použilo aj murivo z tohto staršieho kostola.

Súčasne s premiestnením sa zmenilo patrocínium kostola, lebo na novom mieste už nebol zasvätený len Najsvätejšiemu Spasiteľovi (alebo aspoň nie natrvalo), ale aj svätému Martinovi, a tak sa dlho používalo

dvojité patrocínium. Prvý raz je to doložené v roku 1302. Pôvodný menší kostol na mieste dnešného domu mohol byť teda zasvätený svätému Martinovi. Kostol na hrade však nezanikol, lebo je zachytený ešte aj na zobrazení zo 14. storočia, iba sa zmenila jeho funkcia a upadol jeho význam.

List pápeža Honoria III. (1216 – 1227) dokazuje, že na začiatku 13. storočia existovala aj združená (kolegiálna) kapitula ako zbor kanonikov, ktorí sídlili v Bratislavskej kapitule. V prvých fázach existencie mala väčší počet členov ako neskôr.

Prepoštvstvo a kapitula boli inštitúcie, ktoré na svoju existenciu potrebovali značné príjmy. Plynuli im hlavne z poddanských dedín, z práce poddaných, ktorí pre ne vykonávali roboty a odvádzali naturálne i peňažné dávky. Tieto dediny alebo ich časti, zväčša na Žitnom ostrove, sa do majetku cirkevných inštitúcií dostali kráľovskými donáciami alebo to boli dary od veriacich pochádzajúcich z rozličných zemianskych rodov, prípadne ich kúpila príslušná cirkevná inštitúcia, ktorá až do konca feudalizmu zostala ich feudálnym pánom.

T. Ortway predpokladal kontinuálne jestvovanie prepoštstva v Bratislave od predmaďarských čias, keď muselo podliehať biskupovi v Nitre alebo v Olomouci, pretože Ostrihomské arcibiskupstvo vzniklo až v roku 998 (správne v roku 1000). Nemožno vylúčiť, že v Bratislave bola kapitula už koncom 9. storočia, no iste nemožno predpokladať jej neprerušené jestvovanie až do 11. storočia, čo vyplýva aj z doteraz vykonaného archeologického prieskumu. Azda pre túto starú minulosť malo Bratislavské prepoštvstvo v prvých stáročiach existencie uhorského štátu celkom zvláštne postavenie na úrovni biskupstva (ako to tvrdí T. Ortway). Za vlády kráľa Kolomana na konci 11. a na začiatku 12. storočia ho označovali za väčšie prepoštvstvo, čo bolo dosť nezvyčajné. Vo všeobecnosti malo väčšie právomoci ako bežné prepoštstvá, napríklad aj právo exkomunikácie, čo musel ešte aj v 13. storočí rešpektovať arcibiskup v Ostrihome i biskup vo Vespríme (Veszprém). Medzi uhorskými prepoštstvami ho pravidelne citovali na prvom mieste a v zahraničí neraz označili bratislavského prepošta za biskupa, čo však nezodpovedalo skutočnosti.

Významnú úlohu v cirkevnom i kultúrno-politickom živote zohrávala aj Bratislavská kapitula, ktorá mala právo hodnoverného miesta, teda overovala listiny vydané kráľom a inými inštitúciami. Jej archív a knižnica, hoci počas vekov utrpeli viaceré straty, dodnes sústreďujú mnohé cenné pamiatky, ktoré sa viazali na dejiny mesta, ale aj z oveľa širšieho teritória. Oddávna tu vládol čulý kultúrny život a určite tu existovala pisárska dielňa (skriptorium), v ktorom sa vyhotovil ne jeden

Fragment
z Bratislavského
misála. Datuje sa
do obdobia okolo
roku 1340 a patril
medzi najstaršie
kódexy kapitulskej
knížnice.

pergamenový kódex. V hodnovernom mieste Bratislavskej kapituly sa spísali stovky listín a vyhotovili sa bohoslužobné kódexy, najmä misále.

Obyvateľstvo bratislavského podhradia predstavovali v 11. – 12. storočí, tak ako všade inde v podhradiach, usadení, tzv. hradní jobagióni. Za svoje služby im uhorskí králi udeľovali jedno až dvojpoplužné majetky, ktoré v čase mieru sami obhospodarovali. Z nich sa obyčajne stávali príslušníci nižšej šľachty.

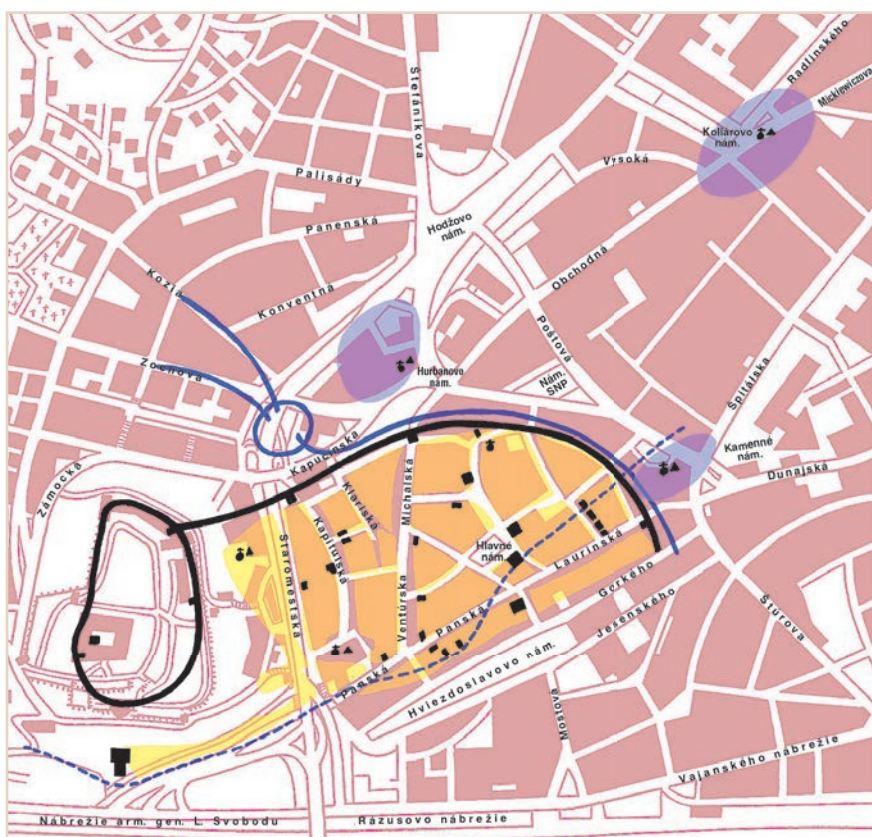
Radi by sme vedeli niečo konkrétne o hospodársko-spoločenských pomeroch, o počte obyvateľov a rozlohe Bratislavy formujúcej sa na významné mesto už v 11. a 12. storočí, ale hranice jej osídlenia východným smerom sa dajú určiť len veľmi ťažko. Nie je totiž vylúčené, že niekde

Konzola s hlavou
chlapca nájdená
na mieste bývalého
jobagiónskeho
domu na Hlavnom
námestí
(tretia štvrtina
14. storočia)

v oblasti dnešného stredu mesta a Špitálskej ulice tiekol Dunaj alebo tam bolo aspoň jedno jeho rameno, ktoré mesto zároveň chránilo pred útokmi z východu. Archeologické vykopávky z posledných rokov ukazujú, že v meste, respektíve na jeho západnom predmestí, bolo v tom čase značne rozvinuté hrnčiarstvo, pretože črepy hrncov a iného kuchynského riadu, ktoré sa tu našli v hojnom počte, nemohli pochádzať iba z domácností. Takisto rozvinuté museli byť v Bratislave v 11. – 12. storočí aj kovospracujúce remeslá, napríklad kováčstvo.

Sicílsky Arab Al-Idrísí označil Bratislavu v 12. storočí za stredne veľké mesto s domami husto stojacimi pri sebe a s množstvom potravín. Archeologické vykopávky to potvrdili. Nielenže sa tu našli základy murovaných domov spreď roka 1291, ale navyše boli zoradené do ulíc. Jedna

Osídlenie podhradia od polovice 12. do polovice 13. storočia

z nich sa tiahla od Malých Karpát k dunajskému brodu. Máme tiež potvrdené, že na mieste, kde na konci 13. storočia vznikol kláštor klarisiek, bol už skôr kláštor cisterciánok a predtým asi kláštor benediktínok. Bol to pravdepodobne vtedajší severný okraj mesta.

Centrom utvárajúceho sa mesta bolo nepochybne okolie Dómu svätého Martina. Východným smerom nesiahalo ďalej ako do priestoru, kde neskôr vznikol kláštor františkánov. Až v neskorších časoch sa rozšírilo aj o dnešné Hlavné námestie, ktoré bolo hlavným námestím stredovekého mesta. Tento areál poukazuje na istú pravidelnosť a plánovitosť pri výstavbe mesta v druhej polovici 13. storočia. Nález hrnčiarskej pece z 12. – 13. storočia na Primaciálnom námestí, ako aj nálezy pri Rybárskej bráne ukazujú, že tieto priestory boli hospodársky využívané už pred rokom 1291.

Vnútorne mesto malo celkovú rozlohu okolo 25 hektárov, predmestia 85 hektárov, hrad s podhradím (Osadou svätého Mikuláša) 21,5 hektára.

Harimanova kronika z roku 1042 spomína Bratislavu ako veľmi zaľudnené mesto. Z roku 1151 sa zachoval doklad o tom, že sem prišiel služobník opáta z Panónskeho vrchu (Pannonhalmy), aby z predaja tunajších nehnuteľností patriaciach ich kláštoru získal peniaze pre kráľa. V roku 1165 Štefan III. povýšil dvadsiatich jobagiónov Bratislavského hradu do šľachtického stavu. Ich mená sú neobyčajne zaujímavé a zriedkavé: *Ombud, Colou, Euzen, Petu, Vokud, Nichw, Numsa, Endre, Scerecin, Pentiki, Iuna, Kesud, Syaca, Ceka, Murdar, Scara, Munka, Fonsol, Nichuu* a *Arichdi*. Hoci vtedy ľudia mali iba krstné mená, ktoré dostávali podľa rôznych svätcov, z uvedených mien je takéto iba jedno, a to *Endre*, čo je maďarská forma mena Ondrej alebo Andrej.

Z roku 1217 máme doklad, že tu bol kráľovský soľný sklad, v roku 1249 sa spomínajú vinice cisterciánok. V roku 1243 sa uvádza bratislavský mešťan alebo rytier Voch, asi jeden spomedzi nemeckých kupcov alebo remeselníkov, ktorí sa tu v tom čase začali usadzovať podobne ako inde na Slovensku a na ostatnom území Uhorska. Domy si zrejme stavali smerom na východ, trochu ďalej od úpätia hradného vrchu.

V listinách kráľa Ladislava IV. Kumánskeho z rokov 1279, 1280 a 1288 sa o Bratislave hovorí už ako o meste, ktorého majetní obyvatelia tvorili spoločenstvo mešťanov. Používali aj pečať zhotovenú v polovici 13. storočia.

Dôležitou udalosťou v živote mesta bolo postavenie Vodnej veže na južnom svahu hradného vrchu v roku 1254. Dal ju vybudovať spomínaný opát z Piliša, ktorý sa už predtým podieľal na príjmoch z mýta vyberaného pri brode cez Dunaj. Vo veži bola umiestnená stráž a mýtnici, ale slúžila aj na ochranu brodu. Nachádzala sa na západnom okraji osady Vydrice, ktorá podliehala priamo kráľovi. Veža nepatrila do komplexu mestského ani hradného opevnenia. Okolo nej stáli domy, ktoré takisto vlastnil pilišský opát. Osídlenie tu však bolo len sporadické, lebo Dunaj ničivými záplavami sústavne ohrozoval prípadnú zástavbu.

POLITICKO-MOCENSKÉ ZÁPASY V 11. AŽ 13. STOROČÍ

V roku 955 po bitke pri Augsburgu na rieke Lech, v ktorej Nemci porazili starých Maďarov, zavládol v priestore, kde sa územie zaujaté Maďarmi dotýkalo Východnej marky Nemeckej ríše, relatívny pokoj. Maďari už nedisponovali takou vojenskou silou, ktorá by mohla úspešne útočiť na západ, a vo svojom novo sa formujúcom štáte mali dosť iných starostí, než aby sa pokúšali o jeho prípadné územné rozširovanie. Spustošené oblasti Východnej marky (dnes prevažne Dolné a Horné Rakúsko), Bavorska, Štajerska a Korutánska bolo treba znova osídliť, obnoviť zničené a vypálené mestá i dediny, kláštory a pevnosti, reštituovať politicko-správnú organizáciu, nechať obyvateľov vydýchnuť si z utrpení, ktoré ich taký dlhý čas sužovali. Museli tu vyrásť nové sídla a narodiť sa noví ľudia.

Tento stav trval približne jedno storočie, ale keď sa na hrôzostrašné časy prvej polovice 10. storočia zabudlo, vznikla na hranici Uhorska a Nemeckej ríše nová konfliktná situácia. Lenže tentoraz útoky nesmerovali z východu na západ, ale zo západu na východ – útočili Nemci, respektíve Bavori, nie Maďari. Pohnútkou týchto zásahov do vnútorných záležitostí Uhorska boli nepokoje, ktoré v ríši svätého Štefana prepukli krátko po jeho smrti (1038), aj skutočnosť, že znepriatelené strany sa obracali so žiadosťou o pomoc na nemeckých panovníkov, ktorí tieto spory radi využívali. Veď v pozadí ich zásahov bola vízia pripojenia uhorského štátu k Nemecku, jeho zmena na vazalský štát ríše, ako to bolo v prípade Čiech a Moravy alebo Sliezska a Poľska, aj keď posledné iba do istej miery a na istý čas.

Nemeckí cisári po smrti prvého uhorského kráľa Štefana (1038) intenzívne zasahovali do vnútorných záležitostí Uhorského kráľovstva.

Nemecký kráľ Henrich III. prijal aktívnu účasť v spore dvoch kandidátov na uhorský trón a to mu umožnilo pritiahnúť s vojskom na naše územie a obsadiť Bratislavský hrad

Ešte za života Štefana I. roku 1030 to bol cisár Konrád II. a po ňom aj Henrich III.

S prosbou o pomoc sa na nemeckého kráľa obrátil hneď prvý následník svätého Štefana Peter Orseolo, keď bol v roku 1041 zosadený z trónu a na jeho miesto zasadol Štefanov švagor Samuel Aba, dovtedajší palatín. Pomoc žiadal od Henricha III. zo sálskej dynastie, ktorý nastúpil na trón v roku 1039. Henrich patril medzi najvýznamnejších panovníkov stredovekej Európy, no oplýval i nesmiernou ctižiadostivosťou. Chcel obnoviť slávu a rozlohu ríše Karola Veľkého zo začiatku 9. storočia a stať sa jej panovníkom. Smerom na západ sa svoje teritórium pokúsil rozšíriť sobášom s Agnesou z Poitiers, dcérou akvitánskeho vojvodu Viliama, na východe sa usiloval podrobiť si Uhorsko vojensky.

Keď uhorský kráľ Samuel Aba (1041 – 1044) vpadol pri pohraničných šarvátkach na územie Henricha III., Peter, ktorý sa nachádzal na jeho dvore, Henricha povzbudzoval, aby túto krajinu obsadil. Nemecký kráľ v roku 1042 naozaj vyrazil do útoku. Postupoval po pravom brehu Dunaja a prvým regiónom, ktorý obsadil, bolo okolie Rábu (Győr). Jeho výpravu sprevádzala pomerne veľká dunajská flotila, ktorá viezla zásoby, vojsko i stroje na vrhanie kameňov. Prirodzene, lode nemohli postúpiť do vnútrozemia Uhorska bez toho, aby nemecké vojsko neobsadilo takú pevnosť kontrolujúcu Dunaj, akou bola Bratislava, a navyše nej Hainburg, ktorý v tom čase tiež patril k Uhorsku. Henrich III. musel obsadiť Bratislavu aj preto, lebo pôvodný strategický plán zmocniť sa Uhorska na pravej strane Dunaja, prekazili veľké dažde a následné zatopenie celého územia. Preto sa jeho vojsko muselo preplaviť na ľavý breh Dunaja, postupovať po ústie Váhu i Hrona a až potom sa vrátiť na pravú stranu rieky a dobyť Stoličný Belehrad (Székesfehérvár), korunovačné mesto uhorských kráľov, a Ostrihom, centrum cirkevnej správy Uhorska.

Nemecké vojsko prekročilo Dunaj z juhu na sever pravdepodobne poniže Bratislavy a v septembri 1042 bez akéhokoľvek väčšieho odporu obsadilo mesto aj s hradom. Rýchly pád Bratislavy, ale aj Hainburgu, je spojený s istými záhadami. Je možné, že mesto i hrad vydali Nemcom prívrženci zvrhnutého kráľa Petra, ktorí teraz mali v Henrichovi III. spojenca. Aj súvéké pramene hovoria o prítomnosti nemeckých a románskych posádok na hradoch či zámkoch, ktoré Peter budoval. Pravda je, že vojsko Henricha III. nepostupovalo po močaristom mäkkom brehu Dunaja, ale pozdĺž Malého Dunaja, ktorý mal oveľa pevnejší breh. Okrem toho tu Nemcom v postupe stálo menej prekážok.

Ani uhorské vojsko im nemohlo klásť výraznejší odpor, lebo jeho sila bola sústredená na pravom brehu Dunaja. Samuel Aba totiž správne odhadol, že ak sa uskutoční rozhodujúca bitka, bude to niekde pred Stoličným Belehradom. No to sa už blížila zima a s ňou obdobie, keď sa vo vtedajších časoch len ťažko dal zvládnuť taký dôležitý problém, akým bolo zásobovanie a ubytovanie vojska. Henrich III. sa preto rozhodol vrátiť sa bez toho, žeby bol v Uhorsku zaznamenal akýkoľvek úspech, hoci po návrate domov sa dal oslavovať ako víťaz. Vojsko Samuela Abu postupovalo v jeho šlapajách a všetky ním obsadené územia vrátane Bratislavy aj s hradom a Hainburgu znova pripojilo pod zvrchovanosť uhorského kráľa.

Po neúspešných vyjednávaniach poslov Samuela Abu v Paderborne v auguste 1043 Henrich III. opätovne vtrhol s vojskom do Uhorska. Samuelovi Abovi sa podarilo získať prísľub mieru za to, že mu odstúpi úzky pás územia od Kahlenbergu (západne od Viedne) po rieku Litavu (Leithu) vrátane Hainburgu, že mu vyplatí 400 funtov (asi 100 kg) zlata, prepustí zajatcov a na Henrichov dvor vyšle rukojemníkov, ktorí budú zaručovať dodržiavanie mieru.

Splnenie týchto podmienok sa nepáčilo uhorským veľmožom, a keďže Samuel Aba vládol v krajine tyransky, mnohí ho opustili, odobrali sa k nemeckému kráľovi a popudzovali ho, aby si podmanil Uhorsko. Na jar 1044 Henrich III. opäť vyrazil do útoku, a to s oveľa väčšími silami ako predtým. Začiatkom júla Samuela Abu porazil a na uhorský trón znova dosadil Petra, ktorý mu zložil prísahu vazalskej vernosti.

Peter Orseolo však nezostal kráľom Uhorska z vôle nemeckého kráľa príliš dlho. Jeho miesto už v roku 1046 zaujal Ondrej I., ktorý dostal dobrú výchovu a vzdelanie v cudzine. S veľkou energiou sa pustil do obnovy pohraničných pevností a do budovania nových; odmietol podriaďenosť Nemeckej ríši a na čelo kráľovského vojska postavil schopného vojvodu Bela, svojho mladšieho brata. To všetko vyvolalo v Henrichovi III., od roku 1046 cisárovi, na istý čas rešpekt.

Nový konflikt medzi Henrichom III. a Ondrejom I. vypukol v roku 1050, keď regensburský biskup Gebhard vpadol do Uhorska a spustošil jeho pohraničné oblasti. Uhorskí bojovníci mu však nezostali nič dlžní: objavili sa pred Hainburgom, ktorý znova patrila k Východnej marku, dobyli ho, podpálili a celkom spustošili. To už cisár nemohol čakať a koncom augusta 1050 sa vydal s veľkým vojskom do Uhorska. Postupoval po súši i po Dunaji. Prvé zrážky sa odohrali na území medzi Bratislavou a Hainburgom. Strategický význam Hainburgu si teraz jeho noví páni,